

szekciókat nagyobb érdeklődéssel kísérte. Ez abból adódhat, hogy a drága belépő árát az ezeken a területeken dolgozók tudták inkább megfizetni. Az NIIF, a könyvtár, a vállalkozói adatbázisok és ezek jogi, illetve marketingkérdéseit taglaló színvonalas előadások kevesebb látogató előtt

zajlottak. Ezek közül örvendetes kivétel a könyvtárosok szekciója, ahol a szakma képviselői évről évre egyre nagyobb érdeklődést tanúsítanak a konferencia iránt.

Teveli Judit

A kereskedelmi dokumentumszolgáltatók összehasonlítása

A folyóiratok árának emelkedése és a tudományos könyvtárak költségvetésének csökkentése a folyóirat-előfizetések lemondásához vezetett. Ennek nyomán szükségessé vált a könyvtárközi kölcsönzés, valamint a kereskedelmi dokumentumszolgáltatók által kínált szolgáltatások alaposabb vizsgálata. A jó minőséget kínáló dokumentumszolgáltatók igénybevétele egyre fontosabb lesz ott, ahol az alacsony költségvetés nem tud lépést tartani a nyomdai költségekkel. A dokumentumrendelések gyorsabb teljesítése iránti igény tájékozódásra ösztönzi a tudományos könyvtárakat: mit várhatnak a kereskedelmi dokumentumszolgáltatóktól.

A Knoxville-i Tennessee Egyetem (*University of Tennessee at Knoxville = UTK*) Könyvtárközi Kölcsönzési Osztálya ingyenes dokumentumszolgáltatást biztosít az egyetem hallgatói és munkatársai számára. Az 1993–94-es költségvetési évben a Könyvtárközi Kölcsönzési Osztály 55 345 megrendelést dolgozott fel, az előző időszakhoz képest ez 20%-os emelkedést jelentett. Az UTK részt vesz az OCLC és az RLIN könyvtárközi kölcsönzési hálózatában, 1993 óta tagja a Docline-nak, az Országos Orvosi Könyvtár könyvtárközi kölcsönzési hálózatának is, ahová a cikkrendelések közel 25%-át továbbította. Az átfutási idő a megrendelés beérkezésétől a végfelhasználóhoz való eljutásig körülbelül két hét. A rövidebb szállítási időre irányuló igyekezet és a kérések számának jelentős növekedése arra sarkallta a szerzőt, hogy a dokumentumbeszerzés újabb lehetőségei után kutasson.

Több dokumentumszolgáltató a dokumentumok beszerzése mellett tartalomszolgáltatást is nyújt. E kettő együtt lehetséges alternatívának tűnik a lemondott előfizetések helyett, mivel arra is van lehetőség, hogy a végfelhasználók maguk rendeljék meg a kiválasztott cikkeket.

Az UTK különösen azoknak a lemondott tudományos folyóiratoknak az elérhetőségét vizsgálta, amelyeket drága árak miatt már nem tudott előfizetni. A dokumentumszolgáltatókat az értékeléshez a következő szempontok szerint választották ki:

- a folyóiratok száma a szolgáltató gyűjteményében,
 - a hírnév,
 - a kínálat interdiszciplináris szélessége,
 - készség arra, hogy a tanulmányban való részvételhez külön számlát nyisson.
- A három hónapon keresztül folytatott vizsgálat a döntéshozókat a következő kérdések megválaszolásában segítette:
- Szükség van-e kereskedelmi dokumentumszolgáltatókra a tudományos könyvtárakban?
 - Milyen különleges szolgáltatásokat nyújtanak a dokumentumszolgáltatók, amelyek megkönnyítik a helyben el nem érhető folyóiratok beszerzését?
 - Mely szolgáltatók felelnek meg a legjobban a Tennessee-i Egyetem igényeinek?
 - Integrálhatók-e folyóirat-ügynökségek a hagyományos könyvtárközi kölcsönzési rendszerbe?

A vizsgálat módszere

Az UTK a tanulmányhoz a következő ügynökségeket választotta ki:

- az Egyetemi Mikrofilm Részvénytársaságot (*University Microfilms Incorporated = UMI*), 15 ezer folyóirattal;
- a Tudományos Tájékoztatási Intézet (*Institute for Scientific Information = ISI*) „A valódi cikk” (*The Genuine Article = TGA*) nevű szolgáltatását, 7000 kurrens folyóirattal és 3500 címmel a korábbi évfolyamokból;
- a Carl cég *UnCover* szolgáltatását, 16 000 folyóirattal;
- a Faxon Kereső (*Finder*) nevű szolgáltatását, 11 000 folyóirattal.

A könyvtárközi kölcsönzésbe befutó megrendelések sokfélesége miatt a szállítókat széles szakmai körből választották ki. Három hónapra különleges számlákat nyitottak a *UMI*-nál (2000 USD), a *TGA*-nál (3000 USD), az *UnCover*-nél (3000 USD) és a *Faxon Findem*-nél (500 USD). Mivel a kiválasztott folyóirat-ügynökségeknél csak a kurrens folyóiratok voltak elérhetőek (kivéve a *TGA*-t), a tanulmányhoz csak azokkal a megrendelésekkel foglal-

koztak, amelyek 1990 utáni folyóiratokra vonatkoztak. Egy-egy dokumentumszolgáltatóról való döntéshez figyelembe vették, hogy a folyóirat (1) nincs meg az UTK könyvtárak állományában, (2) elektronikus adatbázisból (online – teljes szöveggént) nem elérhető, (3) nem kapható meg a Docline-on keresztül. (Az UTK-könyvtárakban a könyvtárközi kölcsönzés minden orvosi folyóiratot a Docline-on keresztül rendel meg.) A projekt során megváltoztatták az előírásokat, és több orvosi folyóiratot a Docline helyett dokumentumszolgáltatóktól rendeltek meg.

A tanulmányban a következő feltételezések helyességét vizsgálták:

- A dokumentumszolgáltatók gyorsabbak, mint a könyvtárközi kölcsönzés, ami általában két hétig tart.
- A dokumentumszolgáltatók költséghatékonyabbak, és átfogóbb hozzáférést nyújtanak azokhoz a folyóiratokhoz, amelyeket egyes könyvtárak nem tudtak megvenni, vagy le kellett mondaniuk.
- A kereskedelmi szolgáltatók által küldött dokumentumok minősége elfogadható.
- A dokumentumszolgáltatók egyszerű hozzáférést tudnak nyújtani, és a megrendelésekkel nem járnak szükségtelen formások.
- A könyvtárközi kölcsönzés kiegészítéséhez a tudományos könyvtáraknak szükségük van a dokumentumszolgáltatók által nyújtott szolgáltatásokra.
- A közvetlen elérésű tartalomjegyzék-szolgáltatások felhasználóbarátsága elősegíti a könyvtár állományában nem található, fontos folyóiratok figyelését.

A kiválasztott kereskedelmi dokumentumszolgáltatóktól különböző módokon rendeltek cikkeket: a Faxon és az UnCover csak Interneten tennél elérhető el; a UMI faxon, telefonon, a Dialogon és az OCLC-n keresztül is elfogad kéréseket; a TGA telefonon, faxon, telenet, a DataStaron, OCLC-n, DIMDI-n és ISM-en keresztül.

Eredmények

A projekt során összesen 175 megrendelést továbbítottak, amelyre 135 dokumentum érkezett meg.

Rendelkezésre álló cikkek

A vizsgált cégek a megrendelések 76,5%-át tudták teljesíteni. (A teljesítési arányokat az 1. táblázat tartalmazza.) A teljesíthetlenség okai az előfizetések lemondása, a kiadó másolási tilalma, és a „Nem áll rendelkezésre” voltak. (A Faxonnál rendelt cikkek csekély számát az a véletlen magyarázza, hogy a felhasználói kérések elsősorban nem a Faxon állományában lévő folyóiratokra irányultak.)

1. táblázat
A folyóirat-ügynökségek teljesítési aránya

Ügynökség	Megrendelt	Megérkezett	Nem érkezett meg	Megérkezett %-ban
Faxon	17	6	11	35,29
UMI	52	50	2	96,16
TGA	39	21	18	53,85
UnCover	67	58	9	86,57

A UMI és az UnCover magas teljesítési arányt értek el, és többnyire teljesíteni tudták azt, amit reklámoztak. A Faxon és a TGA teljesítési aránya jóval szerényebb, és nehézségeik voltak a kurrens folyóiratok jegyzékén szereplő folyóiratok szállítással. A cikkek elérhetetlenségének vizsgálata azt mutatta, hogy ez mindenféle szakterületen egyformán előfordult. Az elérhetetlen folyóiratok mindegyike más-más kiadóhoz tartozott, csak az Elsevier esetében volt két ilyen folyóirat. A nem teljesített rendelések szakterületenkénti megoszlását a 2. táblázat rögzíti.

2. táblázat
A nem teljesített megrendelések szakterületei

Szakterület	A teljesítetlen megrendelések %-a
Természettudomány, technika, orvostudomány	32
Társadalomtudomány, pedagógia	41
Gazdasági tudományok, marketing	27

Költségek

A kereskedelmi szolgáltatások mérlegelésekor döntő a költségelemzés. A könyvtárközi kölcsönzésben felmerülő adminisztrációs költségek közé tartozik a keresési díj, a személyi költségek, a másolás költsége, a telekommunikációs díjak és a postaköltség. Együttműködő könyvtárak esetében is sokan számlát állítanak ki, és többségük kiegészítő díjat számol fel a sürgősségi és a faxszolgáltatásért. Az UTK könyvtárközi kölcsönzési osztályának több mint 100 olyan szerződése van, amely rögzíti, hogy a kölcsönadó és a kölcsönző intézmények nem számítanak fel díjat egymásnak. Ezért próbálnak ezektől a partnerkönyvtáraktól annyi folyóiratot kölcsönözni, amennyi csak lehetséges.

Az UTK könyvtárközi kölcsönzéséből kétszáz próbaképpen kiválasztott számla azt mutatta, hogy 1995. februárban átlagosan egy-egy kikölcsönzött folyóiratért 7,59 USD-t számoltak fel. Egyes dokumentumszolgáltatók, mint pl. a UMI, dokumentumonkénti egységárat kérnek (3. táblázat), mások, mint pl. a TGA, a Faxon és az UnCover pedig alapdíjat, és a kiadók által meghatározott szerzői jogdíjat. (A legmagasabb szerzői jogdíj, amellyel a kutatás során találkoztak, egy cikkért 23 USD volt.)

A Faxon és az UnCover csak faxon szolgáltat, a UMI és a TGA fax-, gyorspostai és normál postai szolgáltatásokat is kínál, tetszés szerint. Az egyes dokumentumküldő cégek által felszámolt szállítási költségeket és teljesítési idejüket a 3. és a 4. táblázat hasonlíttja össze.

3. táblázat
Cikkenkénti szállítási költség fax és posta esetén (USD)

	Faxon		UMI		TGA		UnCover
	Fax	Fax	Posta	Fax	Posta	Fax	
Átlag	15,18	14,75	9,75	19,83	19,83	14,33	
Több	17,00	14,75	9,75	27,00	33,65	21,50	
Kevesebb	15,00	14,75	9,75	19,95	11,25	10,75	

Teljesítési idő

Az átlagos teljesítési idő egy cikk megrendelésére és szállítására az UTK könyvtárközi kölcsönzési rendszerében 13 nap; további egy nap szükséges a feldolgozáshoz és a végfelhasználóhoz való eljuttatáshoz.

A faxon történő szolgáltatás átlagos teljesítési ideje minden szállítónál 1–3 nap, a hagyományos postai küldésnél a szolgáltatási idő 5–6 nap.

4. táblázat
Teljesítési idő faxon és postal küldés esetén (munkanapokban)*

	Faxon		UMI		TGA		UnCover
	Fax	Fax	Posta	Fax	Posta	Fax	
Átlag	1,72	2,63	5,74	2,82	5,76	3,25	
Több	6	7	20,00	3	16,00	7	
Kevesebb	0**	1	3,00	2	3,00	0**	

* A Faxon és az UnCover csak faxon szállít.

** Azok az esetek, amikor a cikket a megrendelés napján leszállították.

Következtetések

A kereskedelmi szolgáltatók átlagos teljesítési ideje jóval rövidebb, mint a könyvtáraké. Bár a szolgáltatók nem mindig olyan gyorsak, mint azt a reklámokban ígérik, a hagyományos postai úton történő, 5 napon belüli szállítás jelentős javulás a szokásos 14 naphoz képest. Ez jó hír azoknak a könyvtárközi kölcsönzési osztályoknak, amelyek megpróbálják gyorsítani a feldolgozási időt. Ugyanakkor nem lehet a teljes cikkbeszerzést dokumentumszolgáltatókkal lebonyolítani, mert náluk általában csak a kurrens folyóiratok állnak rendelkezésre. A dokumentumszolgáltatók díjai magasabbak, mint amit a könyvtárközi kölcsönzésben az UTK általában fizet, de nem elérhetetlenek.

Jelentős a különbség a dokumentumszolgáltatók által reklámozott szolgáltatások és a között, amit valójában nyújtanak. Az eredményes kérések száma ügynökségenként eltérő. Ezt bizonyosan részben az ügynökségi lista aktuális elérhetősége okozza. Felmerül a szerzői jog kérdése is. Egyes kiadók megtiltják a cikkek fénymásolását, ezért azok a cikkek már nem érhetőek el, amelyek egyszer már el lettek küldve. Ez azt jelenti, hogy csak az eredeti folyóiratcikkek adhatók el, és az ügynökségek ezt a korlátozást nem közölték világosan.

Egy másik probléma az ígért 24 órán belüli faxon történő szállítás. Ezt folyamatosan egyik vizsgált ügynökség sem tudta teljesíteni.

Bár a kereskedelmi dokumentumszolgáltatók gyorsabban szállítanak, mint ez a hagyományos könyvtárközi kölcsönzésben történik, mégis van néhány korlátozás. Minden könyvtárnak a saját igényei szerint kell megvizsgálnia a dokumentumszolgáltatókat, mielőtt egy szállítót kiválaszt. Azok a szolgáltatók, amelyek a megrendeléseket tartalomszolgáltatással kötik össze, nagyobb hozzáfértést tesznek lehetővé, mint a könyvtárak adatbankjai.

A dokumentumszolgáltatók jövője

A kereskedelmi dokumentumszolgáltatók a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés rentábilis kiegészítői lehetnek. Jelentősen kiszélesíthetik és megkönnyíthetik a könyvtárak hozzáférését a kurrens folyóiratokhoz anélkül, hogy szolgáltatásaik elviselhetetlenül sok költséget jelentenének.

Több kereskedelmi dokumentumszolgáltató egyidejű igénybevétele problémát jelenthet. Egyik nehézség a folyóiratlista gyors és hatékony beszerzése. Hasonló probléma, hogy melyik folyóiratot mely dokumentumszolgáltatótól szerezzék be, és melyiket könyvtárközi kölcsönzésen keresztül. Két hatásos módszer annak megállapítására, hogy melyik folyóirat érhető el kereskedelmi dokumentumszolgáltatóktól:

- az OCLC-ben kereshető (ha a szállító megjelöli a készletét),
- a nyomtatott változatok vagy az online adatbázisok átnézése.

Megoldás lehet erre a problémára egy olyan helyi adatbázis építése, amely a különböző adattípusokat kapcsolja össze. A Tennessee-i Egyetem könyvtárában a hálózati szolgáltatásokkal foglalkozó (Networked Service) team erre a célra fejlesztette a Mockingbird nevű, World Wide Weben elérhető adatbázist.

A kereskedelmi dokumentumszolgáltatók bővített felhasználása és folyamatos értékelése lenne célszerű. Amint azt a szakirodalomban már korábban is megállapították, a kereskedelmi dokumen-

tumszolgáltatók nem helyettesíthetik a hagyományos könyvtárközi kölcsönzést, de növelhetik a meglévő szolgáltatások rugalmasságát és eredményességét, a felhasználók számára elmélyíthetik számos szükséges folyóirat hozzáférését.

/MANCINI, A. D.: Vergleich kommerzieller Dokumentlieferdienste: Erleichterter Zugriff auf die aktuelle Zeitschriftenliteratur. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 44. köt. 4. sz. 1997. p. 419–432./

(Viszocsek Eszter)

Az európai társadalomtudományi adatbázis

Az első kezdeményezések egy európai társadalomtudományi összehasonlító adatbázis létrehozására az 1950-es években kezdődtek meg, egyrészt az akkor még Európai Közösségeknek nevezett intézmény statisztikai osztályának létrehozásával, másrészt kutatói részről egy erőteljes szabványosítási, archiválási és kooperációs igény és kezdeményezések elindulásával. Az alábbiakban néhány eredményről számolunk be.

Eurostat

Az *Eurostat*, az Európai Közösség statisztikai hivatala, Luxemburgban székel. Fő feladata, hogy munkájával elősegítse az Európai Közösség intézményeinek döntéshozatalait. Ennek elérésére a 15 tagországból és régióikból származó adatokat összehasonlítja, elemzi, s eredményeit nyomtatott kiadványokban és adatbázisokban közzéteszi. Célja továbbá, hogy tevékenységével segítse az osztályozási, metodológiai szabványok kialakítását és használatát, segítse az egységes Európai Statisztikai Rendszer (European Statistical System) létrehozását. Mindennek ellenére az *Eurostat* adataihoz való hozzáférés korlátozott. Ennek az oka az egyes tagállamok mikroadataihoz való hozzáféréstől szóló rendeletek különbözősége, amely megnehezíti egy általános hozzáférési megállapodás megkötését.

CESSDA (Council of European Social Science Data Archives)

A norvég *Stein Rokkan* kezdeményezésére az 1950-es évek közepén a társadalomtudományi kutatók létrehoztak egy nemzetközi adatcserehálózatot – abban az időben, amikor a géppel olvasható adatok cseréje még nem volt mindennapi dolog: az adatok leginkább lyukkártyán voltak rögzítve, s nem volt megoldott az óriási mennyiségek tárolása sem. Mindezekért *Rokkan* az adatok közzététel előtti minőségi szűrését javasolta, biztosítandó az adatok ekvivalenciáját. *Rokkan* kezdeményezésére az 1960-as évek elején megszűntek az első nemzeti adatarchívumok a nyugat-európai országokban. Csak évekkel később, 1985-

ben jött létre az első, azóta is egyetlen működő nemzeti adatarchívum Közép-Kelet-Európában: a TÁRKI Budapesten.

Az adatarchívumok már megalakulásuktól kezdve szorosan együttműködtek egymással. Ennek első eredményeként a 60-as években megszületett az adathalmazok leírásának szabványa, az *SSD (Standard Study Description)*. Az *SSD*-leírás információt ad az adathalmaz tartalmáról és összefüggéseiről, de megadja az adat alapján megjelent kiadványok teljes bibliográfiai adatait is. Természetesen nem teljesen ugyanazt az *SSD*-t használják a különböző archívumok: mindenhol kialakították saját nemzeti formátumukat.

1976-ban hivatalosan is létrejött az archívumok közötti kooperáció a *CESSDA, az Európai Társadalomtudományi Adatarchívumok Tanácsa* megalakításával. Célja, hogy segítse az adatok beszerzését, archiválását és elosztását európai szinten, közös projekteken, kooperáción keresztül, továbbá segítse az új szervezetek létrehozását. A *CESSDA* szakértői minden évben találkozóra gyűlnek össze, hogy megvitassanak olyan kérdéseket, mint pl. az adat lokalizálása és katalogizálása; adatcsomagolás; adatmenedzsment és dokumentáció; online hozzáférés stb. A *CESSDA*-tagok integrált katalógusa az Interneten is hozzáférhető: <http://www.nsd.uib.no/cessda/IDC>

Eurobarometer

Az 1970-es évek elejétől kezdődően az Európai Bizottság évente kétszer közvélemény-kutatást végez a 15 tagállam állampolgárai között. A felmérésben országonként 1000 állampolgár véleményét kéri politikai, szociális kérdésekről (köztük újabban a bővítésről is. – A ref.). 1990-től az *Eurobarometer*-felmérések részeként Közép-Kelet-Európa állampolgárainak véleményét is megvizsgálják, kérdéseket feltéve a politikai, gazdasági változásokkal, az európai uniós ismeretekkel és a csatlakozással kapcsolatban.

(Az *Eurobarometer* legújabb eredményei már olvashatók az Európai Unió weblapján. A csatlakozással kapcsolatos eredmények egyik érdekessége: 1998 márciusában az Európai Unió állampolgárainak átlagosan